वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

हलन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् (१०)

१९.०९.२०११

पुनरावर्तनम्

- नकारान्तः पुंलिङ्गः 'मघवन्' शब्दः
- 'मघवा बहुलम्' इति सूत्रेण तृ-आदेशः विकल्पेन ।
- तृत्वपक्षे तकारान्तवद्रूपाणि । सर्वनामस्थानेषु नुमागमः (उगिदचां ...) ।
- तृत्वाभावे नकारान्तवद्रूपाणि । सुटि राजवत् । शस्-प्रभृतिषु अजादिषु 'श्व-युव-मघोनामतद्धिते' इति संप्रसारणम् ।

- नकारान्तः पुंलिङ्गः श्वन्-शब्दः ।
- सुटि राजवत् । शस्-प्रभृतिषु अजादिषु 'श्व-युव-मघोनामतद्धिते' इति संप्रसारणम् ।

पुनरावर्तनम्

- नकारान्तः पुंलिङ्गः 'युवन्' शब्दः ।
- सुटि राजवत् । शस्-प्रभृतिषु अजादिषु 'श्व-युव-मघोनामतद्धिते' इति संप्रसारणम् ।
- यकारस्य पुनः संप्रसारणं न, 'न संप्रसारणे संप्रसारणम्' इति निषेधात् ।

- नकारान्तः पुंलिङ्गः ‘अर्वन्’ शब्दः । अश्वपर्यायः ।
- अर्वन् (सुँ) स्
- अर्वान् स् (‘सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ’ - ६.४.८ - इति उपधादीर्घः)
- अर्वान् (‘हल्ङ्याब्भ्यः...’ - ६.१.६८ - इति सुलोपः)
- अर्वा (‘नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य’ - ८.२.७ - इति नलोपः)

- अर्वन् औ

३६४. अर्वणस्त्रसावनञः (६.४.१२७)

- चत्वारि पदानि । अर्वणः, तृ, असौ, अनञः ।
- 'अङ्गस्य' (६.४.१) इत् अधिक्रियते ।
- नञा रहितस्य अर्वन् इत्यस्य अङ्गस्य तृ इति अन्तादेशः स्यात्, न तु सौ ।
- उगित्त्वात् नुम् ।
- तृ इत्यत्र ऋकारः इत् । तेनायम् उगित् ।

- अर्वन्   औ
- अर्वत्   औ ('अर्वनस्त्रसावनञः' इति तृत्वम्)
- अर्व न् त् औ ('उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः' - ७.१.७० - इति नुमागमः)
- अर्वंतौ ('नश्चापदान्तस्य झलि' - ८.३.२४)
- अर्वन्तौ ('अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः' - ८.४.५८)

- अर्वन्तः ।
- अर्वन्तम्, अर्वन्तौ, अर्वतः ।
- अर्वता, अर्वद्भ्याम् इत्यादि ।

नकारान्तः पुंलिङ्गः अर्वन्-शब्दः

सु-प्रत्ययं विहाय सर्वासु विभक्तिषु 'अर्वणस्त्रसावनञः' इति तृ-आदेशः

सर्वनामस्थाने परे 'उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः' इति नुमागमः

	एकवचनम्		बहुवचनम्
	अर्वा	अर्वन्तौ	अर्वन्तः
सम्बोधनप्रथमाविभक्तिः	हे अर्वन्	हे अर्वन्तौ	हे अर्वन्तः
द्वितीयाविभक्तिः	अर्वन्तम्	अर्वन्तौ	अर्वतः
	अर्वता	अर्वद्भ्याम्	अर्वद्भिः
	अर्वते	अर्वद्भ्याम्	अर्वद्भ्यः
	अर्वतः	अर्वद्भ्याम्	अर्वद्भ्यः
	अर्वतः	अर्वतोः	अर्वताम्
सप्तमीविभक्तिः	अर्वति	अर्वतोः	अर्वत्सु

शस्प्रभृतिषु अजादिषु किमपि कार्यं न

शस्प्रभृतिषु हलादिषु जश्त्वम् । सुपि जश्त्वचर्त्वे ।

- अनञः किम्?
- अनर्वा यज्ववत् ।
- ‘न अर्वा’ इति नञ्-तत्पुरुषे ‘अनर्वन्’ इति प्रातिपदिकम् ।
- सुटि राजवत् ।
- शस्प्रभृतिषु ‘न संयोगाद्वमन्तात्’ इति निषेधात् न अल्लोपः ।
- यज्ववद्रूपाणि ।

- नकारान्तः पुंलिङ्गः 'पथिन्' शब्दः । मार्गपर्यायः ।
- पथिन् (सुँ) स्

३६५. पथिमथ्यृभुक्षामात् (७.१.८५)

- पदद्वयम् । पथि-मथि-ऋभुक्षाम्, आत् ।
- 'सावनडुहः' (७.१.८२) इत्यतः 'सौ' इति अनुवर्तते ।
- एषाम् आकारः अन्तादेशः स्यात् सौ परे ।
- आ आत् इति प्रश्लेषेण शुद्धाया एव व्यक्तेः विधानात् न अनुनासिकः ।

- पथिन् स्
- पथि आ स् (पथिमथ्यृभुक्षामात्)

३६६. इतोऽत्सर्वनामस्थाने (७.१.८६)

- पदत्रयम् । इतः, अत्, सर्वनामस्थाने ।
- 'पथिमथ्यृभुक्षामात्' (७.१.८५) इत्यतः 'पथिमथ्यृभुक्षाम्' इति अनुवर्तते ।
- पथ्यादेः इकारस्य अकारः स्यात् सर्वनामस्थाने परे ।

- पथि आ स्
- पथ् अ आ स् ('इतोऽत्सर्वनामस्थाने')

३६७. थो न्थः (७.१.८७)

- पदद्वयम् । थः, न्थः ।
- 'पथिमथ्यृभुक्षामात्' (७.१.८५) इत्यतः 'पथिमथ्यृभुक्षाम्' इति अनुवर्तते ।
- पथिमथोः थस्य न्थादेशः स्यात् सर्वनामस्थाने परे ।

- पथ् अ आ स्
- पन्थ् अ आ स् (थो न्थः)

- पथिन् (सुँ) स्
- पथि आ   स्('पथिमथ्यृभुक्षामात्' - ७.१.८५ - इति आकारः अन्तादेशः)
- पथ् अ आ स् ('इतोऽत्सर्वनामस्थाने' - ७.१.८६ - इति इकारस्य अकारः)
- पन्थ् अ आ स् ('थो न्थः' - ७.१.८७ - इति थकारस्य न्थादेशः)
- पन्थास्   ('अकः सवर्णे दीर्घः' - ६.१.१०१)
- पन्थार्   ('ससजुषो रुः' - ८.२.६६)
- पन्थाः   ('खरवसानयोर्विसर्जनीयः' - ८.३.१५)

- पथिन् औ
- पथन्   औ (‘इतोऽत्सर्वनामस्थाने’ - ७.१.८६ - इति इकारस्य अकारः)
- पन्थन् औ (‘थो न्थः’ - ७.१.८७ - इति थकारस्य न्थादेशः)
- पन्थानौ   (‘सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ’ - ६.४.८ - इति उपधादीर्घः)

- पन्थानः ।
- पन्थानम्, पन्थानौ ।

- पथिन् (शस्) अस्

३६८. भस्य टेर्लोपः (७.१.८८)

- पदत्रयम् । भस्य, टेः, लोपः ।
- ‘पथिमथ्यृभुक्षामात्’ (७.१.८५) इत्यतः ‘पथिमथ्यृभुक्षाम्’ इति अनुवर्तते ।
- भसंज्ञकस्य पथ्यादेः टेः लोपः स्यात् ।

- पथिन् अस्
- पथ्   अस् (‘भस्य टेर्लोपः’ - ७.१.८८)
- पथर्
- पथः

- पथा, पथिभ्याम् इत्यादि ।

नकारान्तः पुंलिङ्गः पथिन्-शब्दः

सर्वनामस्थाने परे 'इतोऽत्सर्वनामस्थाने' इति इकारस्य अकारः, 'थो न्थः'

सौ 'पथिमथ्यृभुक्षामात्' इति आकारोऽन्तादेशः । इकारस्य अकारः, थो न्थः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
	पन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः
क्तिः	हे पन्थाः	हे पन्थानौ	हे पन्थानः
द्वितीयाविभक्तिः	पन्थानम्	पन्थानौ	पथः
	पथा	पथिभ्याम्	पथिभिः
	पथे	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
	पथः	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
	पथः	पथोः	पथाम्
सप्तमीविभक्तिः	पथि	पथोः	पथिषु

शस्प्रभृतिषु अजादिषु 'भस्य टेर्लोपः' इति टिलोपः

शस्प्रभृतिषु हलादिषु नलोपः

- एवं मन्थाः, ऋभुक्षाः ।
- मन्थदण्डवाची मथिन्-शब्दः ।
- पूर्णतया पथिन्-शब्दवत् ।

- इन्द्रवाची ऋभुक्षिन्-शब्दः ।
- अत्र थकाराभावात् 'थो न्थः' इति न प्रवर्तते ।
- शेषं पथिन्-शब्दवत् ।